

EUGENIU COȘERIU

STRUCTURILE LEXEMATICE*

Lexical Structures

Abstract

In the present study Eugeniu Coșeriu talks about the lexical structures that can be identified in the vocabulary of a language. As the author shows, they can be either paradigmatic or syntagmatic. Paradigmatic structures, in turn, can be primary (lexical fields and lexical classes) or secondary (structures of modification, development, composition), and syntagmatic structures or solidarity can be of three types, conventionally called: affinity, selection and implication.

Keywords: vocabulary, semantics, signifier, meaning, lexical point of view, semasiological point of view, lexical structures.

Rezumat

În studiul de față Eugeniu Coșeriu vorbește despre structurile lexematice ce se pot identifica în vocabularul unei limbi. După cum arată autorul, acestea pot fi fie paradigmatică, fie sintagmatică. Structurile paradigmatică, la rândul lor, pot fi primare (câmpuri lexicale și clase lexicale) sau secundare (structuri de modificare, de dezvoltare, de compunere), iar structurile sintagmatică sau solidaritățile pot fi de trei tipuri, numite convențional: afinitate, selecție și implicație.

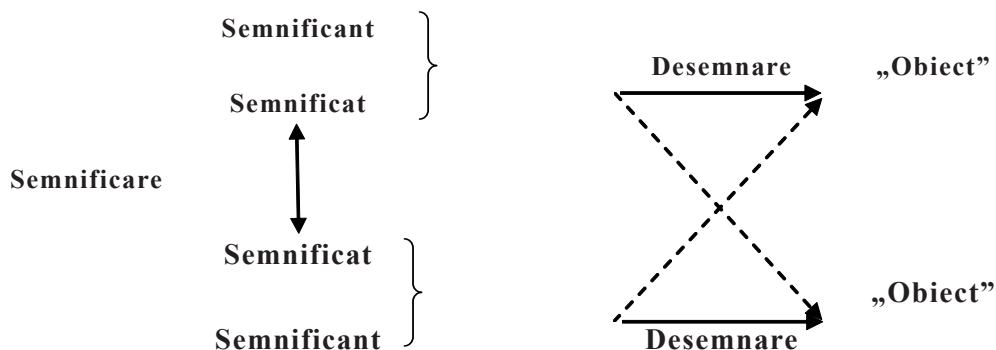
Cuvinte-cheie: vocabular, semantică, semnificant, semnificat, punct de vedere lexemic, punct de vedere semasiologic, structuri lexematice.

0.1. Ne limităm aici la expunerea tipurilor de structuri lexematice ce se pot identifica în vocabularul unei limbi. Preliminariile teoretice și metodologice, la fel ca și distincțiile prealabile necesare pentru identificarea acestor structuri, le-am expus în alte părți, în special, în raportul nostru *Structura lexicală și însușirea vocabularului*, publicat în „Actes du premier colloque international de linguistique appliquée”, Nancy, 1966 (= *Annales de*

* **Nota redacției:** Traducerea este semnată de Silviu BEREJAN și publicată în RLȘL, 1992, nr. 6, p. 41-58. Datele originalului: *Les structures lexématiques* par Eugenio Coseriu. În: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur. Beiheft. Neue Folge. Heft 1*, 1968. Wiesbaden, S. 3-16.

l'Est, Mémoire nr. 31), p. 175-217. Va fi suficient de a aminti aici că e vorba de structura conținutului („semnificatul”) lexical.

0.2. Aceasta implică chiar de la început o distincție între raporturile de semnificare (significare) și raporturile de desemnare (designare). Raporturile de semnificare (significare) sunt raporturi între semnificați, în timp ce raporturile de desemnare (designare) sunt raporturi între semne în întregimea lor și realitățile extralingvistice desemnate:

Astfel, desemnarea (designarea) a două semne poate fi identică fără ca semnificații lor să fie la fel. De exemplu, clasele desemnate prin cuvintele grecești *brotós* și *ánthrōpos* sunt identice (este vorba în ambele cazuri de clasa «Ființe umane»), în timp ce semnificații respectivi nu sunt identici, deoarece *brotós* înseamnă ‘om ca non-dumnezeu’, pe când *ánlhrōpos* înseamnă ‘om ca non-animal’. În lexică este vorba exclusiv despre structurarea raporturilor de semnificare (significare).

1.1. Acest punct de vedere separă lexică de alte discipline lexicologice, care, de asemenea, au fost numite „structurale” și care, de asemenea, se referă la „semantică”, în sensul larg al acestui termen.

1.2.1. Întâi și întâi, punctul de vedere lexică nu trebuie să fie confundat cu punctul de vedere onomasiologic. În onomasiologie, punctul de pornire este un semnificat și se studiază raporturile dintre acest semnificat și diferiții semnificanți care îl exprimă. După părerea noastră, dacă se exclud parafrazele, definițiile și cazul particular al semnificațiilor arhilexică, aceste raporturi sunt totdeauna de natură „interlingvistică”: este vorba despre semnificanți aparținând la diferite limbi. Aceste limbi diferite pot fi limbi istorice (de exemplu: franceza, italiana, spaniola etc.) sau limbi funcționale în interiorul aceleiași limbi istorice (dialecte, niveluri, stiluri de limbă). Astfel, exemplul invocat de dl Heger, pentru a justifica onomasiologia (*soixante-dix* opus lui *septante*), se referă la limbi diferite din interiorul francezei. Semnificatul conotativ al lui *septante* (‘belgian’, ‘elvețian’) revelează cu precizie acest fapt și nu aparține semnificatului lexical (denotativ – *n. tr.*), în sens lexică: acesta e un semnificat care caracterizează sisteme lingvistice întregi.

1.2.2. Pe de altă parte, punctul de vedere lexematic trebuie să fie separat de punctul de vedere semasiologic. În semasiologie, punctul de pornire este un semnificant și se studiază raporturile care unesc acest semnificant cu diferiții semnificați pe care el îi poate exprima. Aceste raporturi sunt „intralingvistice” în cazul omofoniei (de exemplu: fr. [so], ‘sot’, ‘seau’, ‘sceau’ etc.); în afara acestui caz, ele sunt raporturi interlingvistice, referindu-se în aceeași măsură la diferite limbi istorice sau la diferite limbi funcționale în interiorul aceleiași limbi istorice.

1.2.3. Aceste două puncte de vedere sunt absolut-legitime, dar ele sunt diferite de punctul de vedere al lexematicii, care se referă doar la semnificații lexicali ai unei singure și aceleiași limbi funcționale (sistem lingvistic). În plus, aceste două puncte de vedere depind, după părerea noastră, de lexematică, deoarece ele implică identificarea unuia sau a câtorva semnificați lexicali. Astfel, în cazul onomasiologiei verbelor franceze *se rappeler* – *se souvenir* ‘a-și aminti’, recent studiate de dl Baldinger, operația lexematică preliminară, de care depinde tot restul, este constatarea opoziției dintre ‘se souvenir’ și ‘se rappeler’, or, tratamentul onomasiologic este posibil, pentru că punctul de plecare este un semnificat arhilexematic (‘se rappeler’). Într-adevăr, un semnificat arhilexematic, în mod firesc, poate fi exprimat de toți semnificații lexematici ai câmpului lexical respectiv. Astfel, semnificatul ‘siège’ poate fi exprimat de diferiți semnificați lexematici ai câmpului «Siège», studiat de dl B. Pottier (*tabouret* ‘taburet’, *chaise* ‘scaun’, *fauteuil* ‘fotoliu’, *canapé* ‘canapea’ etc.).

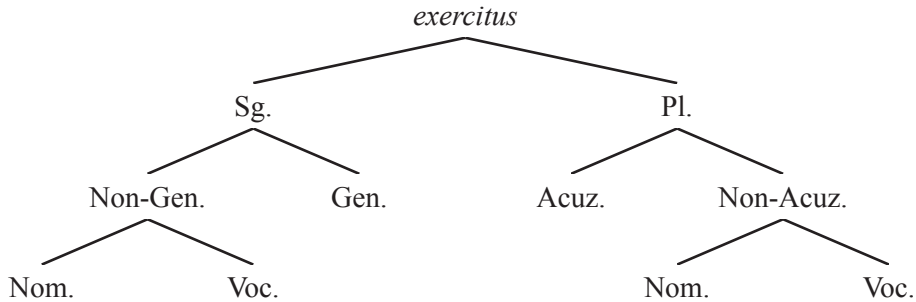
1.3. O formă particulară a punctului de vedere semasiologic este așa-zisa „semantică structurală” a lui Katz și Fodor. În realitate, în această semantică este vorba nu despre structura semnificatului, ci despre structura interpretării, prezentată sub forma unor dependențe, la fel cum se prezintă structura sintactică. Astfel, pornind de la:

The man hit the ball ‘Omul lovește mingea’

se ajunge în analiza sintactică până la elementele morfematice (semnificați) combinate în această frază (de exemplu, până la *ball*), după care se pune problema de a alege între semnificații lexicali posibili ai acestor semnificați (în cazul lui *ball*: ‘bal’, ‘minge’, ‘proiectil’). Vasăzică, analiza sintactică stabilește elementele morfematice combinate cu adevărat, în timp ce așa-zisa „analiză semantică” își propune să identifice semnificații lexicali prezenți, eliminând alți semnificați lexicali posibili ai aceluiași semnificați. Punctul de pornire al acestei „semantici” este, prin urmare, un semnificant lexical și problema care se pune este cea a interpretării sale, adică cea a identificării semnificatului său. Or, întrucât semnul este constituit dintr-un semnificant și un semnificat, „structurarea”, propusă de această „semantică”, se reduce la identificarea semnelor (dezambiguare): prin urmare, se stabilește că e vorba despre semnul «*ball* – ‘minge’», și nu despre semnul «*ball* – ‘bal’». Adevărul este că această semantică nu face deosebire între identificarea semnului și analiza semnificatului, deoarece ea întrebuițează anume elemente ale semnificatului pentru identificare; dar ea

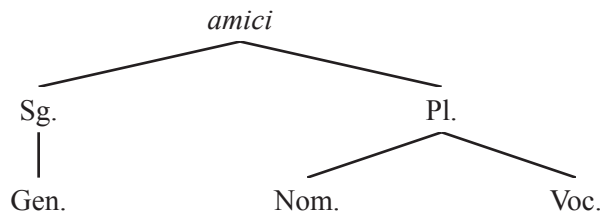
nu este o metodă de analiză a semnificatului, cum se pretinde a fi, pentru că rămâne în afara raporturilor de semnificare (significare) și nu stabilește paradigme de conținut.

În rest, problema de *z a m b i g u ă r i i* nu este limitată la lexicologie. De asemenea, se poate „dezambigua” în gramatică. Să luăm, de exemplu, unitatea (grafematică) latină *exercitus* ‘armată’: ea poate fi atât ‘singular’, cât și ‘plural’; dacă este ‘singular’, ea poate fi atât ‘genitiv’, cât și ‘non-genitiv’, și dacă este ‘non-genitiv’, ea poate fi atât ‘nominativ’, cât și ‘vocativ’; dacă, din contra, este un plural, ea poate fi atât ‘acuzativ’, cât și ‘non-acuzativ’, și dacă este ‘non-acuzativ’, ea poate fi din nou atât ‘nominativ’, cât și ‘vocativ’:

De asemenea, se pot „dezambigua” numele proprii, unde, evident, nu avem de-a face cu semnificații lexicali opozitivi (cf. mai jos exemplul *Santiago*).

Pe de altă parte, nefiind decât structură de interpretare, această „structură” nu corespunde raporturilor de semnificare (significare). Astfel, când semnificațiile nu coincid, valoarea ‘nominativ singular’ este diferită de cea de ‘genitiv singular’, de exemplu, în cazul lui *amicus* – *amici* ‘prieten’, unde, urmând schema „structurală” a interpretării, aceasta nu se aplică decât semnificantului ambiguu *amici*, dar nu și lui *amicus*, semnificant imediat interpretabil:

Într-adevăr, acest tip de „structură” este întotdeauna diferit, după omofoniile semnificantilor și după omofonele pe care le examinăm. De exemplu, pentru un semnificant, cum ar fi *Santiago*, se poate pune chiar de la început problema: ‘persoană’ sau ‘nume de loc’? Mai apoi, pentru ‘nume de loc’ s-ar putea pune alternativa: ‘munte’ sau ‘non-munte’: ‘insulă’ sau ‘non-insulă’; pentru ‘non-insulă’: ‘provincie’ sau ‘oraș’; pentru ‘oraș’: ‘în Europa sau ‘în America’; pentru ‘în Europa’: ‘în Spania’ sau ‘în Portugalia’; pentru ‘în Portugalia’: ‘Santiago do Escoural’ sau ‘Santiago do Cacém’ și așa mai departe. Or, am putea să ne întrebăm

ce au toate acestea cu structura semnificatului ca atare, dacă cu adevărat cineva nu cunoaște semnificatul lui *Santiago de Chili*, de exemplu, dacă el nu știe că există o serie de Santiago în alte părți.

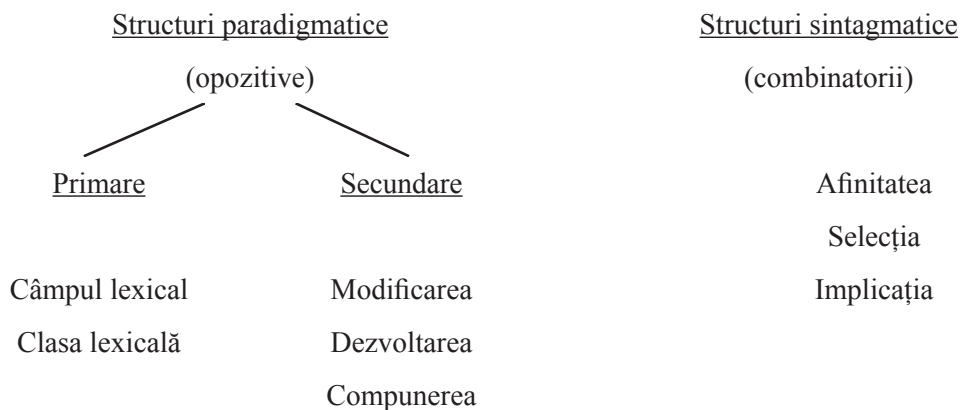
Această „semantică” nu este eronată, dar ea este absolut inutilă în ceea ce privește descrierea structurilor și opozițiilor semantice (În realitate, ea presupune aceste structuri ca deja cunoscute și le întrebuintează la identificare). Ea nu este decât un aranjament de semnificați și de accepțiuni ce corespund unui semnificant, adică un aspect al practicii lexicografice. Și chiar ca practică lexicografică, ea nu are posibilitate să facă distincție între lexeme (unități semantice lexicale), accepțiuni (variante semantice lexicale) și metafore. În sfârșit, întrucât pornește de la semnificant, ea nu mai poate coincide cu definiția lexicografică adevărată și curată. Într-adevăr, definiția trebuie să indice „genul” și „diferența specifică”, adică lexemul imediat superior ce o conține (arhilexemul) și trăsăturile distinctive ale lexemului examinat prin opoziție cu acest arhilexem și cu alte lexeme ce se conțin în același arhilexem (dacă el există), pe când „dezambiguarea” nu face decât să identifice un semn fără a specifica semnificatul său opozitiv. Sunt lingviști care consideră semantica lui Katz și Fodor drept o revoluție în semantică. În realitate, ea nu este revoluționară decât în raport cu bloomfieldismul și, de fapt, ea nu este o revoluție în semantică, pentru că nu se referă la structura planului semnificatului.

1.4. În fine, se cuvine să deosebim structurile lexematice de câmpurile asociative (tratate, de ex., de Bally, Matoré, Guiraud). Acestea nu sunt structuri în adevăratul înțeles al termenului, ci „configurații”: ele nu se referă la structurarea semnificatului prin intermediul trăsăturilor distinctive (opozițiile semantice), ci la asocierile unui semn cu alte semne, asocieri stabilite prin similitudine sau prin contiguitate, atât de semnificanți, cât și de semnificați. În parte, de altfel, ele țin de asocierile privind lucrurile și nu unitățile lingvistice ca atare.

1.5. Evident, tot ce tinde să fie separat de lexematică se referă, de asemenea, la funcționarea limbajului și trebuie să fie studiat. Nu este vorba pentru noi decât de a distinge ceea ce ține și ceea ce nu ține de structura semantică în măsura în care ea este structură a semnificatului. Toată problema, într-un anume sens, este „semantică”, dacă ea ține de semnificare (significare). Însă o problemă „semantica” nu este lexematică, dacă ea nu se referă la raporturile structurale paradigmatică și sintagmatice ale semnificațiilor lexicali în unul și același sistem lingvistic.

2. Structurile lexematice ce se pot identifica în vocabularul unei limbi sunt fie paradigmatică, fie sintagmatice. Structurile paradigmatică, la rândul lor, pot fi primare (câmpuri lexicale și clase lexicale) sau secundare (structuri de modificare, de dezvoltare și de compunere). Structurile sintagmatice sau solidaritățile pot fi de trei tipuri ce vor fi numite convențional: a f i n i t a t e , selecție și implicație **. Tabloul general al structurilor lexematice pe care propunem să le distingem este, în consecință, următorul:

** Despre solidaritățile lexicale și tipurile lor în viziunea prof. Eugeniu Coșeriu se poate citi mai amănunțit în studiul său *Solidaritățile lexicale*, publicat pentru prima dată în românește în RLȘL, 1992, nr. 5, p. 37-45; precum și în *Philologia*, 2021, nr. 1, p. 7-17.

3.0.1. Structurile paradigmaticice sunt, în lexic, de aceeași natură ca și structurile paradigmaticice din restul unui sistem lingvistic. Ele sunt structuri constituite de unități lexicale ce se află în opoziție pe axa selecției. Astfel: ‘bun’ – ‘rău’, ‘casă’ – ‘căsuță’, ‘a muri’ – ‘mortal’ sunt opoziții ce manifestă structuri paradigmaticice. O structură paradigmatică este primară, dacă termenii săi se implică reciproc fără ca unul să fie primar în raport cu celelalte (astfel, de exemplu, ‘tânăr’ implică pe ‘bătrân’ și ‘bătrân’ implică pe ‘tânăr’, dar nici unul dintre acești doi termeni nu este primar în raport cu celălalt). O structură paradigmatică este secundară, dacă implicația între termenii săi este în „sens unic”, de ex., în cazul unei structuri cu doi termeni, dacă unul dintre acești termeni îl implică pe celălalt, dar nu invers. Astfel, ‘casă’ – ‘căsuță’, ‘a muri’ – ‘mortal’, ‘a lucra’ – ‘lucrător’ sunt structuri secundare, pentru că primul termen din fiecare cuplu este implicat de cel de al doilea, dar nu invers (de exemplu, definiția conținutului ‘casă’ este independentă de conținutul ‘căsuță’, în timp ce definiția conținutului ‘căsuță’ înglobează în mod necesar conținutul ‘casă’).

3.0.2. Există două tipuri de structuri paradigmaticice primare: câmpul lexical și clasa lexicală.

3.1.1. Un câmp lexical este o structură paradigmatică constituită din unități lexicale ce își împart o zonă de semnificare (significare) comună și se află în opoziție imediată unele cu altele. Criteriile pentru delimitarea câmpurilor lexicale au fost stabilite explicit de dl Lyons. Este vorba întotdeauna despre unități lexicale între care se poate face alegere într-un punct dat al lanțului vorbit. Astfel, de exemplu, dacă avem contextul: *am fost la Mayence timp de...*, alegerea ce se poate opera este limitată la paradigma: *secundă, minut, oră, zi, săptămână, lună, an* etc., în timp ce termeni ca *arbore, elev, caiet* etc. sunt excluși din alegere. Prezentând lucrurile în alt

mod, se poate spune că un câmp lexical este constituit de termenul prezent într-un punct dat al lanțului vorbit și termenii pe care prezența sa îi exclude. De exemplu, prezența lui *roșu* în expresia *acest lucru e roșu* exclude pe *alb*, *verde*, *galben* etc. (termeni aparținând aceluiași câmp), dar nu pe *mare*, *mic*, *lung*, *scurt* etc., ce aparțin altor câmpuri. Astfel, lat. *senex* ‘bătrân’ – *vetulus* – *vetus* ‘vechi’/ *iuvenis* ‘tânăr’ – *novellus* – *novus* ‘nou’ sau chiar sp. *viejo* ‘bătrân joven’ ‘vechi’ – *nuevo* ‘nou’ sunt câmpuri lexicale (în care nu se iau în considerație decât termenii fundamentali).

3.1.2. Câmpurile lexicale sunt analogice sistemelor de consoane sau de vocale din fonologie, fiind ca și acestea analizabile în trăsături distinctive. O unitate de conținut lexical exprimată în sistemul lingvistic (de exemplu, conținutul ‘senex’ în latină) este un *lexem*. Un *lexem* al cărui conținut este identic în întregime cu conținutul unui câmp lexical este un *arhillexem*. Trăsăturile distinctive ce constituie lexemele pot fi numite *sem*e (termen folosit, de ex., de dl Pottier).

În esență, această concepție a câmpului lexical, pe care am propus-o încă în 1962, coincide cu concepția structurii lexicale elaborată aproape în același timp și într-un mod independent de dnii Pottier și Greimas (și, în parte, de asemenea, cu cea a dlui Lyons). Cu toate acestea, în practică, noi ne deosebim atât de dl Pottier, care propune să fie analizate câmpuri întregi pornind de la domenii obiective ale realității extralingvistice, cât și de dl Greimas, care își propune să ajungă chiar de la început la elementele distinctive minimale ale lexemelor. Noi propunem, din contra, să pornim de la opozițiile imediate, de exemplu, între două sau trei lexeme, să identificăm trăsăturile distinctive care contrapun acești termeni și să construim câmpul lexical într-un mod treptat, stabilind noi opoziții între termenii deja examinați și alți termeni. La fiecare etapă a analizei vom avea, pe de o parte, trăsături distinctive minimale identificate de acum și, pe de alta, o valoare comună a termenilor depistați, valoare care va putea, la rândul ei, să fie analizată în trăsături distinctive minimale și într-o valoare comună mai redusă, prin opoziția lor cu alți termeni. Astfel, de exemplu, se poate porni de la grupul german:

‘sitzen’ (‘a șede’) – ‘liegen’ (‘a sta culcat’) –
‘stehen’ (‘a sta în picioare’)

în care valoarea comună este ‘poziție în raport cu o suprafață’, iar trăsăturile distinctive care caracterizează fiecare dintre acești termeni corespund, de fiecare dată, unei poziții diferite (ce poate fi reprezentată, de exemplu, prin: |_, _, |). Apoi, acest grup se poate opune grupului: ‘setzen’ (‘a așeza’) – ‘legen’ (‘a pune culcat, orizontal’) – ‘stellen’ (‘a pune în picioare, vertical’) prin

trăsăturile distinctive: ‘staticitate’/ ‘dinamicitate’. La o a treia etapă, cei șase termeni în discuție se vor putea opune termenului ‘stecken’ (‘a băga, a vâri’), prin mijlocirea trăsăturilor ‘poziție vizibilă’/ ‘poziție invizibilă’. După care, cei șapte termeni examinați de acum se vor putea opune termenului ‘sein’ (‘a fi’) prin intermediul trăsăturilor ‘poziție’/ ‘non-poziție’. Iar mai apoi, după ce am stabilit opozițiile dintre adjectivele ce se referă la vârsta ființelor sau lucrurilor (‘tânăr’, ‘nou’, ‘vechi’ etc.), toate aceste adjective împreună se vor putea opune adjectivelor de felul lui ‘mic’, ‘mare’ etc., identificând, în ceea ce la prima etapă era pur și simplu valoare comună a lexemelor examinate, noi trăsături distinctive cum ar fi ‘dimensiune în timp’/ ‘dimensiune în spațiu’. În realitate, acest procedeu este analog procedului din fonologie, unde avem, de exemplu, opoziții între foneme ca $p - b - m$ și, respectiv, între $t - d - n$ și contrapunem apoi cele două valori comune ale fiecăruia dintre cele două grupuri: „bilabialitate”/ „dentalitate”.

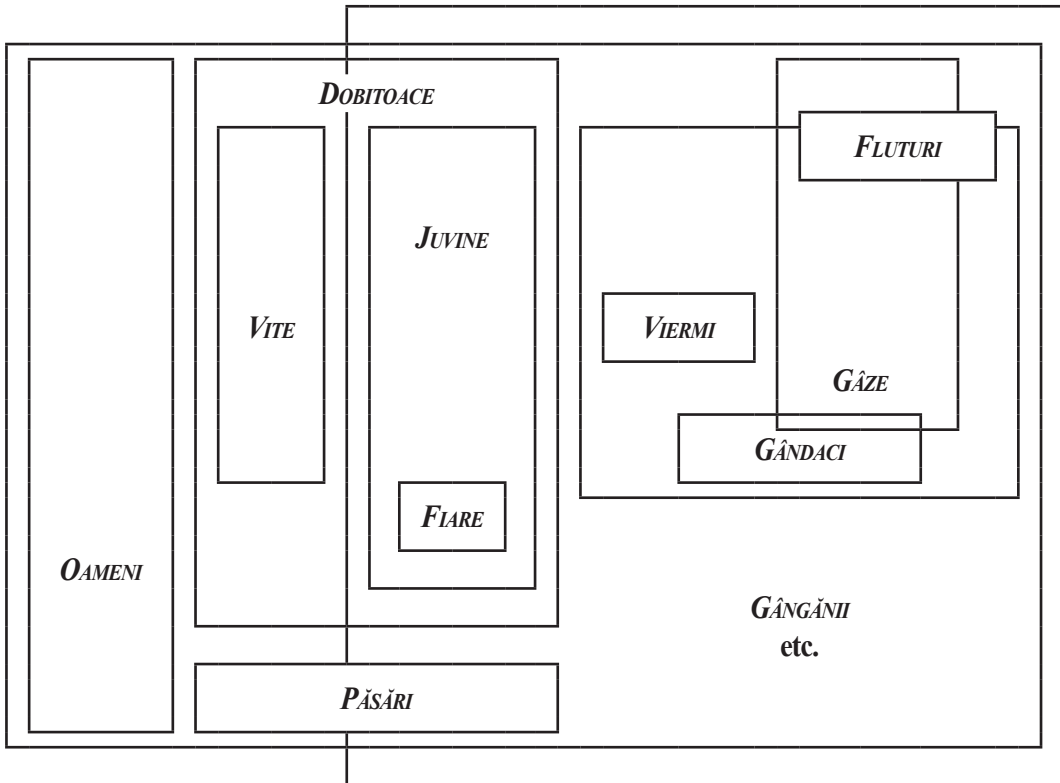
3.1.3. Analogia cu fonologia poate fi urmărită și în alte privințe, dar analogia nu înseamnă identitate. Într-adevăr, trebuie observat că există diferențe însemnate între câmpurile lexicale și sistemele de vocale sau de consoane:

a) În câmpurile lexicale putem avea arhilexeme efectiv realizate la mai multe nivele. Acest fapt nu este necunoscut în fonologie, dar în lexematică nivelele capabile de a fi exprimate prin arhiunități pot fi mult mai numeroase. Astfel, lexemul românesc ‘bou’ aparține arhilexemului ‘vita’, acesta din urmă, la rândul său, aparține unui arhilexem de nivel superior ‘dobitoc’ inclus apoi în arhilexemul ‘făptură’, care, în fine, este inclus într-un arhilexem ‘ființă’. Acesta e ca și când am avea într-un sistem fonologic arhifoneme corespunzând, de exemplu, tuturor vocalelor sau tuturor consoanelor.

b) În cazul fonologiei, substanța fonică posibilă nu este în întregime organizată de unitățile fonologice ale unei limbi. Domenii mai mult sau mai puțin largi ale acestei substanțe rămân în afara structurării fonice a unei limbi date. Astfel, de exemplu, substanța \hat{u} nu aparține nici unui fonem italian: din punctul de vedere al limbii italiene, ea este pur și simplu substanță fonică neorganizată lingvistic. Altfel se prezintă lucrurile în ce privește substanța semantică lexicală care, chiar dacă nu este structurată prin unități lexemice, poate fi structurată prin perifraze ocazionale sau tradiționale (cf. românescul *cu scaun la cap* pentru fr. *raisonnable* sau *cu dare de mână*, *cu tragere de inimă* pentru it. *facoltoso*, *volenteroso*).

c) În lexic se constată adesea interferențe între diferite câmpuri, cu arhilexeme ce există pentru fiecare câmp. Ceea ce demonstrează interferențele constatabile în câmpul lexical românesc «Făptură»:

LIGHIOANE

E ca și când am avea într-un sistem fonologic arhifoneme, de exemplu, pe de o parte, pentru toate fonemele surde, pe de alta, pentru toate fonemele oclusive, pentru toate fonemele dentale etc. Acest lucru depinde de faptul că lexicul unei limbi nu constituie la etape succesive o clasificare de tipul taxonomiilor elaborate de științe, ci, în realitate, reprezintă o serie de clasificări simultane și diferite, încât același termen poate corespunde mai multor arhilexeme în același timp.

d) Un lexem poate funcționa în mai multe câmpuri în același timp fără a exista diferență de nivel între aceste câmpuri. Astfel, fr. *frais* 'proaspăt' funcționează în câmpul adjectivelor de felul lui *neuf*, *nouveau* 'nou', *vieux* 'vechi' etc. cât și în câmpul adjectivelor ce se referă la temperatură (*froid* 'rece', *chaud* 'cald' etc.). Acest fapt este analog funcționării aceleiași fonem atât în sistemul vocalelor, cât și în sistemul consoanelor aceleiași limbi. Dar el pare a fi mai frecvent în lexic decât în domeniul fonologiei.

e) În lexic se pot constata neutralizări și sincretisme între diferite câmpuri. Astfel, de exemplu, fr. *petit*, germ. *klein* 'mic' pot fi aplicate copiilor (*les petits*, *die Kleinen* 'cei mici', prin opoziție cu *les grands*, *die Grossen* 'cei mari'), ceea ce implică o neutralizare între câmpul dimensiunii spațiale și cel al dimensiunii vitale. Într-un mod analog, fr. *enfants*, germ. *Kinder* 'copii' funcționează în același timp în câmpul dimensiunii vitale și,

totodată, ca termeni neutri respectivi pentru *fiils et filles*, *Söhne und Töchter* ‘fii și fiice’, ceea ce reprezintă, în consecință, un sincretism între aceste două câmpuri.

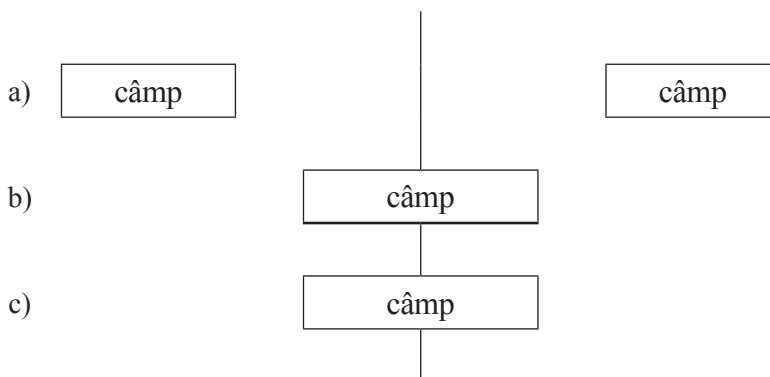
3.2. O clasă lexicală este o clasă de lexeme determinate de un clasem, acesta fiind o trăsătură distinctivă ce funcționează într-o întregă categorie verbală (sau, cel puțin, într-o întregă clasă deja determinată de un alt clasem), într-un mod, în principiu, independent de câmpurile lexicale. Clasele se relevă în îmbinările gramaticale sau lexicale de lexeme: aparțin aceleiași clase lexemele care permit aceleași îmbinări lexicale sau gramaticale, sau lexicale și gramaticale în același timp. Astfel, de exemplu, lat. ‘miles’ (‘soldat’), ‘rex’ (‘rege’), ‘magister’ (‘magistru’) etc. se îmbină cu ‘senex’ (‘bătrân’), în timp ce ‘quercus’ (‘stejar’), ‘canis’ (‘câine’), ‘aquila’ (‘vultur’) etc. se îmbină, pentru un semnificat analog, cu ‘vetulus’ (‘vechi’); din cauza aceasta *miles*, *rex*, *magister* etc. aparțin aceleiași clase, diferite de clasa căreia îi aparțin *quercus*, *canis*, *aquila* etc. Spre exemplu, pentru substantive se pot stabili clase, cum ar fi «Ființe vii», «Lucruri», iar în interiorul clasei «Ființe vii», de exemplu, clase ca «Ființe umane», «Ființe non-umane» etc. Pentru adjective există clase cum ar fi «Pozitiv», «Negativ», care justifică îmbinările copulative de tipul ‘bello e buono’ (‘frumos și bun’), ‘grande e grosso’ (‘mare și gras’), ‘piccolo e brutto’ (‘mic și urât’) etc. (adjective ce aparțin de fiecare dată aceleiași clase), sau îmbinări adversative de tipul ‘povero ma onesto’ (‘sărac, dar cinstit’) (adjective ce aparțin unor clase diferite). Pentru verbe există, de exemplu, clasele bine cunoscute ale tranzitivelor și intransitivelor (eventual cu o serie întregă de subclase). Însă, cu toate acestea, se pot stabili clase verbale diferite. Spre exemplu, pe baza unui clasem al direcției în raport cu agentul acțiunii, se poate stabili clasa verbelor «Aldative» (*acheter* ‘a cumpăra’, *recevoir* ‘a primi’, *prendre* ‘a lua’, *saisir* ‘a sesiza’ etc.) și cea a verbelor «Ablative» (*vendre* ‘a vinde’, *donner* ‘a da’, *laisser* ‘a lăsa’, *lâcher* ‘a da drumul’ etc.).

În ceea ce privește clasele, s-ar putea pune întrebarea dacă ele aparțin lexicului sau gramaticii. În opinia noastră, există clase ce aparțin evident lexicului, deoarece ele implică îmbinări lexicale care le sunt proprii și care se deosebesc de clasele gramaticale propriu-zise. Astfel, de exemplu, germ. *Mensch* ‘om’ este un masculin în gramatică, în timp ce e un termen „neutru” (aplicându-se atât bărbaților, cât și femeilor) din punct de vedere lexical; *Mann* ‘bărbat’ este masculin atât în gramatică, cât și în lexic, iar *Weib* ‘femeie’, *Mädchen* ‘fată’ sunt neutre în gramatică, dar feminine în lexic (ceea ce justifică construcțiile de felul *das Mädchen mit ihren Brüdern* ‘fata cu frații ei’).

Pe de altă parte, trebuie să se facă distincție între clasele determinante și clasele determinate. Clasele determinante sunt clase caracterizate prin claseme, în timp ce clasele determinate sunt clase caracterizate prin trăsături distinctive ca ‘ce ține de clasa X’. Spre exemplu, *a se însura – a se mărita*, napol. ‘*nzurarse – maritarse*’ aparțin claselor determinate prin trăsăturile distinctive ‘pentru clasa bărbaților’, ‘pentru

clasa femeilor’; *mourir* ‘a muri’ – *crever* ‘a crăpa’, *bouche* ‘gură’ – *gueule* ‘bot’, *main* ‘mână’ – *patte* ‘labă’, *Mund* ‘gură’ – *Maul* ‘bot’ etc. aparțin claselor determinate prin trăsăturile distinctive ‘pentru ființe omenești’ și, respectiv, ‘pentru animale’. Acest lucru permite clasamente ale lexemelor determinate clasematic după clasele determinate cu care ele se îmbină. Astfel, de exemplu, adjectivele pot fi clasate, în raport cu clasele determinate «Ființe vii» – «Lucruri», întâi în adjective sensibile și în adjective insensibile la aceste clase; iar adjectivele sensibile la aceste clase determinate pot fi clasate în adjective exclusive pentru o clasă (de ex. *intelligent*, care nu se aplică la lucruri, afară de cazurile când e vorba de activitatea expresivă a ființelor vii) și în adjective diferențiate după clase (de exemplu, *roșcat* în raport cu *roșu* sau *blond* în raport cu *galben*).

3.3. Clasele și câmpurile se pot afla într-unul dintre următoarele trei tipuri de raporturi:

În primul caz, un câmp lexical aparține în totalitate unei clase. De exemplu, ‘om’, ‘femeie’, ‘copil’, ‘băiat’, ‘fată’ etc. constituie un câmp ce aparține în întregime clasei de «Ființe umane». În cazul al doilea, un câmp se află la intersecția dintre două clase. Astfel, de exemplu, ‘a cumpăra’ și ‘a vinde’ aparțin aceluiași câmp, dar sunt separate de clasele «Adlativ»/«Ablativ». În cel de-al treilea caz, un lexem se află, de asemenea, la intersecția a două clase, dar el este insensibil la diferența clasematică, întrebuintându-se indiferent într-o clasă sau alta. Este, de exemplu, cazul fr. *louer* ‘a închiria’, care poate fi atât adlativ, cât și ablativ, în timp ce germana face, în cazul dat, o diferență clasematică analoagă celei pe care o face franceza pentru *acheter* ‘a cumpăra’ și *vendre* ‘a vinde’ (*mieten* ‘a lua în chirie’ – *vermieten* ‘a da în chirie’). În cazul unui lexem insensibil la diferența de clasă, valoarea clasematică nu se relevă decât în context (cf. rom. *a împrumuta cuiva* – *a împrumuta de la cineva*).

4.0.1. Structurile secundare corespund domeniului tradițional al formării cuvintelor. Din punct de vedere lexematic, ele se disting prin faptul că implică întotdeauna transformarea ireversibilă a unui termen primar ce există în limbă în calitate de lexem de conținut și de expresie. Asta înseamnă

că un termen primar capătă o determinare gramaticală și cu această determinare gramaticală implicită el este redat din nou lexicului (în sensul că el poate căpăta determinările gramaticale explicite ale termenilor primari). Astfel, de exemplu, *căsuță* implică determinarea gramaticală de *casă*, dar, în același timp, este un termen ce poate intra în toate categoriile gramaticale proprii termenului *casă*.

4.0.2. Se disting trei tipuri de structuri secundare, după determinarea gramaticală a termenului primar pe care îl implică și anume: *m o d i f i c a r e a*, *d e z v o l t a r e a* și *c o m p u n e r e a*.

4.1. *M o d i f i c a r e a* corespunde unei determinări gramaticale „inactuale”, adică unei determinări care nu implică o funcție specifică (în frază) a termenului primar modificat. În general, este vorba despre o cuantificare a termenului primar. Acestei structuri îi corespund, de exemplu, formațiile diminutive, colectivele, verbele de formație prefixală (de exemplu, *maison* ‘casă’ – *maisonnette* ‘căsuță’, *cavallo* ‘cal’ – *cavallino* ‘căluț’, *rufus* ‘roșiatic’ – *subrufus* ‘roșcovan’, *crier* ‘a striga’ – *criailler* ‘a țipa’ (despre păsări), *pleurer* ‘a plânge’ – *pleurnicher* ‘a scânci’, *rouge* ‘roșu’ – *rougeâtre* ‘roșietic’, *quercia* ‘stejar’ – *querceto* ‘stejăriș’, *venir* ‘a veni’ – *revenir* ‘a reveni’, *voir* ‘a vedea’ – *prevoir* ‘a prevedea’).

4.2.1. *O d e z v o l t a r e* corespunde unei determinări gramaticale ce implică o funcție specială a termenului primar în frază. Astfel, de exemplu: *frumos* + funcție predicativă → *frumusețe* (‘faptul de a fi frumos’); *roșu* + funcție de epitet → *roșul*; *en barque* ‘în barcă’ → *embarquer* ‘a îmbarca’; *de la barque* ‘din barcă’ → *débarquer* ‘a debarca’. După cum se vede, o dezvoltare implică întotdeauna schimbarea categoriei verbale a unui termen primar.

4.2.2. Prin urmare, un termen dezvoltat poate constitui punctul de plecare al unei noi dezvoltări. În acest caz, în limbi se pot constata dezvoltări în serie, perfect identificabile în cazurile când este paralelism între expresie și conținut. De exemplu: *bogat* – *a se îmbogăți* – *îmbogățire*, *națiune* – *național* – *a naționaliza* – *naționalizare*.

În calitate de procedeu, existența dezvoltării în serie permite să se sară peste etape, adică să se creeze termeni succesivi fără ca termenul implicat anterior să existe efectiv în norma limbii. Astfel, lat. *barbatus* ‘bărbos’ implică, din punctul de vedere al sistemului limbii, un verb *barbare* (‘a dota cu o barbă’) care, după cum ar părea, n-a fost niciodată format. Vasăzică, dezvoltarea implicată în acest caz a fost: *barba* ‘barbă’ → (verb) → *barbatus* ‘dotat cu barbă’. Tocmai orientarea determinată și în sens unic a dezvoltării permite constatarea lacunelor din seriile dezvoltate, din punctul de vedere al sistemului lingvistic realizat efectiv.

În afară de aceasta, dezvoltarea implică la fiecare etapă o „deconcentrare” a semnificării (significării). Astfel, de exemplu, it. *d’inverno* înseamnă ‘ce aparține iernii; de iarnă’ (cf. *giornata d’inverno* ‘zi de iarnă’), în timp ce termenul dezvoltat *invernale* înseamnă atât ‘de iarnă’, cât și ‘asemănător cu ceea ce aparține iernii’ (cf. *giornata invernale* ‘zi ca de iarnă’). În această privință, Charles Bally făcea distincție între derivarea gramaticală

(*chaleur tropicale* = ‘căldură de tropice’; *héroïne cornélienne* = ‘eroină de-a lui Corneille’) și derivarea semantică (*chaleur tropicale* = ‘căldură asemănătoare cu cea care este la tropice’; *héroïne cornélienne* = ‘eroină asemănătoare eroinelor lui Corneille’). Or, noi credem că nu e cazul să se facă această distincție și că noi avem de-a face în fiecare caz cu o singură valoare a limbii, însă cu o valoare largită în raport cu baza dezvoltării.

4.2.3. Dezvoltarea ce pornește de la baze diferite poate duce la omofonii cu totul diferite de omofoniile cazuale ale termenilor primari. Astfel, de exemplu, în franceză există două serii omofone *mortel* – *mortalité*, prima dezvoltată pornind de la conținutul ‘mourir’ (‘l’homme est mortel’ – ‘la mortalité de l’homme’), a doua – pornind de la conținutul ‘tuer’ (le coup a été mortel’ – ‘la mortalité du coup’). În afară de aceasta, trebuie observat că, deși dezvoltarea implică întotdeauna o întrebuintare a termenului primar, putem întâlni dezvoltări diferite după accepțiunea implicată de acest termen (cf., de ex., it. *fegato* ‘ficat’ → *fegatoso* ‘hepatic’; *terra* ‘pământ’ → *terrestre* ‘pământesc’, *terroso* ‘de (cu) pământ’, *terreno* ‘la pământ’; sp. *esperar* ‘a aștepta’ → *espera* ‘faptul de a aștepta’, *esperanza* ‘faptul de a spera’).

4.2.4. Se remarcă, în fine, că putem avea combinații ale modificării cu dezvoltarea, de exemplu: it. *passeggiare* ‘a se plimba’ → *passeggiata* ‘plimbare’ (dezv.) → *passegiatina* ‘loc pentru plimbare’ (mod.); germ. *gehen* ‘a merge’ – *durchgehen* ‘a trece prin’ (mod.) → *Durchgang* ‘trecătoare’ (dezv.); fr. *voir* ‘a vedea’ → *revoir* ‘a revedea’ (mod.) → *revision* ‘revizie’ (dezv.).

4.3.1. Compunerea implică întotdeauna prezența a două elemente de bază în raport gramatical. Există două tipuri de compunere și anume: compunerea generică (sau „pronominală”), în care unul din elementele îmbinate este un element generic neidentificabil cu un lexem ce există în limbă, și compunerea specifică (sau „nominală”), în care ambele elemente implicate sunt lexeme. Primul tip corespunde unui compartiment a ceea ce se numește tradițional „derivare” (de asemenea, desemnare ce corespunde de multe ori modificării noastre și dezvoltării noastre). Al doilea tip coincide cu ceea ce se numește tradițional „compunere” (exceptând totuși așa-zisa compunere verbală pe care noi o clasăm la modificare). Compunere generică avem, de exemplu, în *pomme* ‘măr’ (fruct) → *pommier* ‘măr’ (pom); *limón* ‘lămâie’ → *limonero* ‘lămâi’; *handeln* ‘a face comerț’ → *Händler* ‘comerciant’; compunere specifică avem în cazuri precum *kaufen* + *Mann* (‘om care cumpără’) → *Kaufmann* ‘cumpărător’.

4.3.2. În rest, cele două tipuri pot să se îmbine; de exemplu: *Kindergärtnerin* ‘lucrătoare la grădinița de copii’ (comp. specifică [*Kindergarten* ‘grădinița de copii’] + comp. generică); *Schullehre* ‘învățător școlar’ (comp. generică [*Lehrer* ‘învățător’] + comp. specifică). Tipul francez și romanic *coupe-papier* ‘cuțit de tăiat hârtie’ reprezintă de asemenea o îmbinare a două tipuri, deoarece implică o compunere generică a morfemului expresiei zero (*couper* ‘a tăia’ → *coupe* ‘taie’ – [echivalent al lui ‘coupeur’ (tăietor), ‘ce

qui coupe' (cel ce taie)]) și o compunere specifică (compusul generic *coupe* 'cel ce taie' + *papier* 'hârtie').

5.0. Structurile lexicematice sintagmatice sunt solidarități între lexeme motivate prin valoarea lor de limbă (linguală). Într-o solidaritate este întotdeauna un termen determinant și un termen determinat, acesta din urmă implicând, în calitate de trăsătură distinctivă, aplicabilitatea la clasa sau la câmpul termenului determinant, sau chiar la membrul determinant dat ca atare. Din acest punct de vedere, se pot distinge trei tipuri de solidarități pe care noi le numim: *a f i n i t a t e*, *s e l e c ț i e* și *i m p l i c a ț i e*.

5.1.1. În *a f i n i t a t e* este vorba de clasa termenului determinant care funcționează în calitate de trăsătură distinctivă a termenului determinat (acesta conține, în consecință, o trăsătură distinctivă de tip 'în exclusivitate pentru clasa...'). Este, de exemplu, raportul dintre clasa «Femei» și lat. *nubor* 'noră', dintre clasa «Ființe omenești» și lat. *senex* 'bătrân' sau dintre clasa «Animale» și fr. *queule* 'bot'.

5.1.2. În *s e l e c ț i e* este vorba de arhilexemul termenului determinant care funcționează în calitate de trăsătură distinctivă în termenul determinat. Este, de exemplu, raportul pe care îl constatăm între germ. *Schiff* 'vapor', *Zug* 'tren' etc. și *fahren*: *Schiff*, *Zug* etc. aparțin arhilexemului 'vehicul' și *fahren* înseamnă anume 'a se deplasa într-un vehicul'. Întrucât există câmpuri lexicale și, în consecință, valori arhilexematice de diferite niveluri, există și selecții la niveluri diferite. Astfel, de ex., oland. *varen* este rezervat pentru deplasarea într-un vehicul flotant (barcă, corabie, navă etc.).

5.1.3. În *i m p l i c a ț i e*, în fine, este vorba de orice lexem determinant care funcționează în calitate de trăsătură distinctivă în lexemul determinat. Astfel, oland. *fietsen* înseamnă 'a se deplasa cu bicicleta'; fr. *alezan*, it. *baio*, rom. *roib* etc. sunt adjective ce se aplică cailor.

5.2. Deoarece termenul determinat de o solidaritate implică deja în conținutul său o parte din lexemul determinant (sau chiar acest lexem determinant în întregime), el poate să se întrebuințeze de unul singur anume cu această implicație, chiar în absența termenului determinant. Astfel, *senex* poate să însemne de unul singur 'moșneag' ('persoană în etate'), întrucât el înseamnă 'în etate' (pentru persoane); *ich bin gefahren* 'eu am plecat cu un vehicul' implică un vehicul nespecificat și *un alezan* 'un roib' se întrebuințează curent pentru *un cheval alezan* 'un cal roib'.

5.3. Pentru mai multe detalii asupra solidarității cf. articolul nostru *Lexicalische Solidaritäten*. Poetica 1, 3 (1967), p. 293-303 (versiunea românească – în RLȘL, 1992, nr. 5, p. 37-45; Philologia, 2021, nr. 1, p. 7-17).

5.4. DIB. Pottier admite, de asemenea în această privință, o categorie pe care el o numește „virtuëm”, reprezentată prin îmbinări firești și frecvente în întrebuințarea lexemelor. Astfel, el consideră că îmbinarea *mouette blanche* 'pescăruș alb' este un fapt de limbă, pentru că există o foarte mare probabilitate ca un pescăruș să fie alb și pentru că, de exemplu, există o probabilitate foarte redusă ca albă să fie o măslină. Or, acesta este un fapt care se referă la lucruri și la proprietățile lor obiective, și nu la limbi. Frecvența îmbinării adjectivului *blanc* 'alb' cu substantivul

mouette ‘pescăruș’ este în realitate un fapt ce se referă la pescăruși, și nu la limba franceză, întrucât ‘blanc’ nu conține trăsătura distinctivă ‘pentru pescăruși’. *Cheval alezan* ‘cal roib’, din contra, este un fapt de limbă, deoarece *alezan* ‘roib’ implică în conținutul sau anume aplicabilitatea exclusivă la cai. Este adevărat că *cheval vert* ‘cal verde’, *cheval bleu* ‘cal albastru’ pot fi îmbinări mai rare decât *cheval blanc* ‘cal alb’, însă aceasta n-are nimic lingvistic, pentru că ‘blanc’ nu este solidar din punct de vedere lingvistic cu ‘cheval’ și ‘vert’, ‘bleu’ nu sunt determinate lingvistic ca ‘neaplicabile la cai’. Trebuie, în consecință, să distingem cu grijă solidaritățile lexicale curat lingvistice (motivate prin însuși conținutul lexemelor) și îmbinările determinate de proprietățile obiective sau atribuite de realitatea extralingvistică.

Traducere din limba franceză de SILVIU BEREJAN